

ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ ВА ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИНИ ИҚТИСОДИЙ ЎСИШГА ҚЎШГАН ҲИССАСИНИ ТАҲЛИЛИ

Достонбек Абдуазизович Джалилов

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

djalilov.dostonbek@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида иқтисодий ўсиш динамикасини таҳлили қилинган бўлиб, иқтисодиётнинг қайси тармоқлари асосида мамлакатда иқтисодий ўсиш таъминланганлиги аниқланган. Бундан ташқари, иқтисодиёт тармоқларини ЯИМдаги улуши ва уларнинг ўсиш суръатларини динамикаси таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ЯИМ, иқтисодий ўсиш, иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси, иқтисодиёт фаолият турлари, стационар ҳолат.

ABSTRACT

This article analyzes the dynamics of economic growth in the economy of the Republic of Uzbekistan and identifies the sectors of the economy on the basis of which economic growth is provided in the country. In addition, the share of sectors of the economy in GDP and the dynamics of their growth rates were analyzed.

Key words: GDP, economic growth, contribution to economic growth, types of economic activities, stationarity.

КИРИШ

Сўнги йилларда мамлакатимиз иқтисодиётидаги ўзгаришлар ва жаҳон иқтисодиётидаги юз берган ўзгаришлар натижасида иқтисодиётнинг макроиқтисодий кўрсаткичлар ўзгаришига сабаб бўлмоқда. Мамлакатимизда иқтисодиёт тармоқларини модернизациялаш ва диверсификациялаш орқали ишлаб чиқари ҳажмини ошириш мақсадида ишлаб чиқариш омилларини фаоллаштирилаётганлигини кузатиш мумкин.

Мамлакатимизда сўнги йилларда иқтисодиётни ривожлантириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш бўйича қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида

“2021 йилда иқтисодий камда 5 фоизга ўсишини, бюджет дефицити ялпи ички маҳсулотга нисбатан 5,4 фоиздан ошмаслигини таъминлашимиз зарур. Келгуси 2 йилда эса бюджет дефицитини 2 фоиздан оширмаслик бўйича Ҳукумат зарур чора-тадбирларни белгилаши лозим” деб таъкидладилар. Бундан ташқари, ўрта муддатларга мўлжалланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича қабул қилинган Ҳаракатлар стратегиясининг учинчи устувор йўналишини “Иқтисодий ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари”[2] да мамлакат иқтисодий ва аҳоли ижтимоий фаровонлигини ривожлантиришга қаратилган вазифалар белгиланган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Бугунги кунда мамлакатнинг макроиқтисодий ҳолати ва унга таъсир қилувчи омилларни миқдорий жиҳатдан баҳолаш, ҳамда макроиқтисодий муаммоларни ва номутаносибликларни олдиндан кўра билиш ҳамда унинг олдини олиш бўйича илмий асосланган чора-тадбирларни ишлаб чиқишнинг зарурлиги нафақат бир давлатнинг, балки бутун дунё давлатларининг асосий вазифасига айланиб бораётганлиги макроиқтисодий кўрсаткичларни моделлаштириш юзасидан ҳорижда ҳам самарали илмий изланишлар олиб бораётганлигини кўрсатиб беради. Жумладан, макроиқтисодий жараёнларни моделлаштириш ва прогнозлаш муаммолари билан хорижий малакат иқтисодчи олимлардан Р.Солоу [3], В.Леонтьев [4], Л.Клейн[5], Дж.Сакс[6], Е. Домар[7] тадқиқотларида иқтисодий ўсиш динамикасини моделлаштириш, макроиқтисодий кўрсаткичлар ўртасида миқдорий боғлиқликларни ўрнатиш, тармоқлараро баланс муаммоларини тадқиқ этиш, эконометрик усуллар асосида характерланади.

Мамлакатимизда ҳам макроиқтисодий кўрсаткичларни моделлаштиришга алоҳида эътиборнинг мавжудлиги Республикаимиз иқтисодчи олимларининг бу борадаги илмий қизиқишлари предмети бўлиб келмоқда. Жумладан, мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан Т.Ш.Шодиев [7], С.В. Чепел [8], Н.М.Махмудов [9], А.М.Абдуллаев [10], Б.К. Ғойибназаров [11], С.О. Ҳомидов [12], А. илмий изланишлари иқтисодий ўсиш ва макроиқтисодий кўрсаткичларни моделлаштириш ва таҳлил қилиш масалаларига бағишланган.

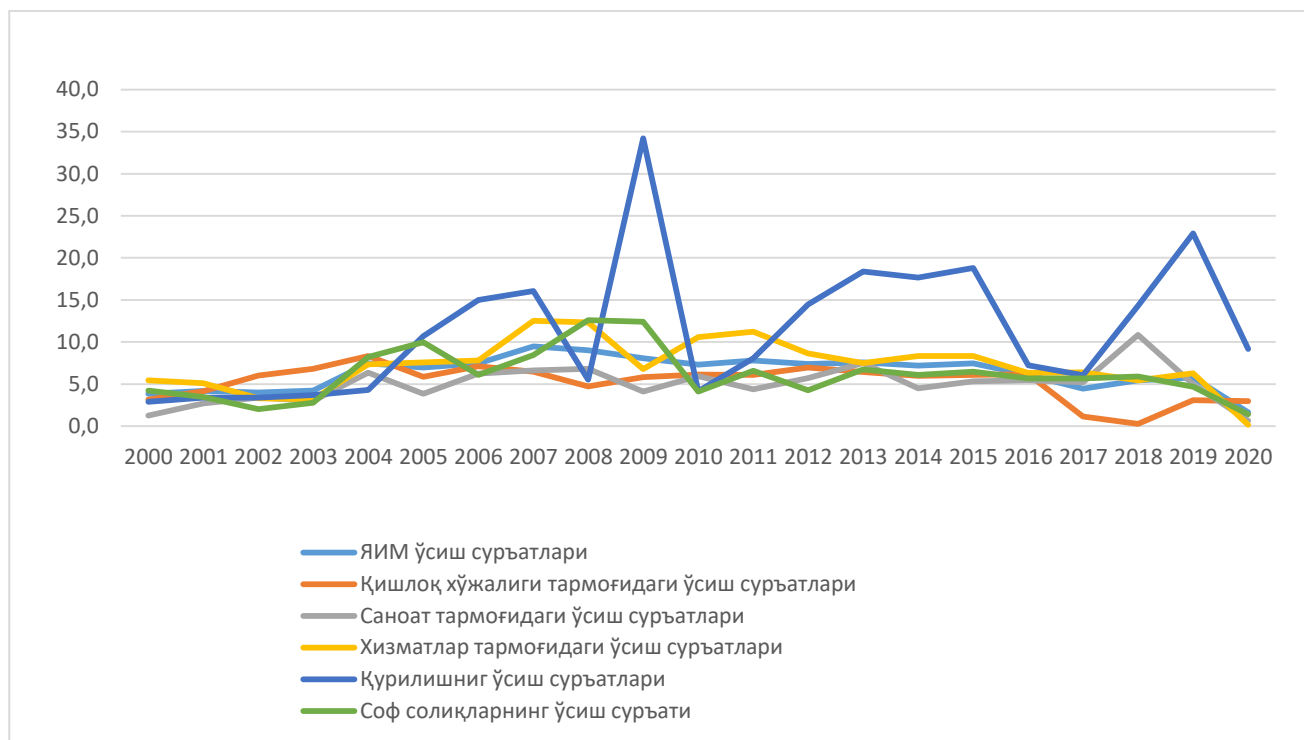
НАТИЖАЛАР

Республикамизда ЯИМ 2000-2020 йиллар оралигида барқарор ўсиш суръатларига эга бўлди. Сўнги 21 йил оралигидаги оралигида ўртача иқтисодий ўсиш суръатлари 5,9 % ни ташкил этган, энг юқори иқтисодий ўсиш суръати 2007 йилга тўғри келиб 9,5 % ни ташкил қилди ва энг паст иқтисодий ўсиш суръати 2020 йилда коронавирус пандемияси натижасида юзага келиб ўсиш суръатлари кескин пасайгани ҳолда 2020 йилда мамлакатимизда иқтисодий ўсиш 1,6 % ни қайд этилган. Мазкур давр оралигида ЯИМни реал ҳажми 3,68 баробарга ошиб 2000 йил нархларига кўра 11993,82 млрд сўмни ташкил қилди (2.1.1-расм).

Қишлоқ хўжалиги тармоғида 2000-2020 йиллар оралигида мазкур давр оралигида ўртача ўсиш суръатлари 3,7 % ни ташкил этган. Энг юқори ўсиш суръатлари 2005 йилда қайд этилиб 10,1 % ни ташкил қилди, энг паст иқтисодий ўсиш кўрсаткичи 2020 йилда 2,4 % ни ташкил қилди. Кузатув даврининг охирида қишлоқ хўжалиги тармоғи ишлаб чиқариш ҳажми 2,81 баробарга ошиб 2000 йил нархларига кўра 2753,2 млрд. сўмни ташкил қилди (1-расм).

Саноат тармоғини модернизациялаш натижасида саноат тармоғида ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг 2000-2020 йиллар оралигида ўртача ўсиш суръатлари 6,02 % ни ташкил қилди. Мазкур давр оралигида энг юқори ўсиш суръатлари 2013 йилда қайд этилиб 10,1 % ни ташкил қилди, энг паст ўсиш суръатлари эса 2020 йилда кузатили 1,5 % ни ташкил қилди. 21 йилда саноат ишлаб чиқариш ҳажми 2,73 баробарга кўпайди. Шу ўринда, қурилиш соҳасида мазкур давр оралигидаги ўртача ўсиш суръатлари 11,4 % ни ташкил қилиб энг юқори ўсиш суръати 2009 йилга тўғри келиб 34,2 % ни ташкил қилди. Бундан ташқари, қурилиш соҳасининг ўсиш суръатлари 2016 йилдаги пасайишдан кейин кейинг тўрт йилда яна юқори ўсиш суръатига эга бўлди (2.1.1-расм).

Ҳизматлар соҳасида 2000-2020 йиллар оралигида ўртача ўсиш суръати бошқа тармоқларга нисбатан юқори бўлиб ўртача ўсиш суръати 7,6% ни ташкил этди. Ўз навбатида хизматлар соҳасида энг юқори ўсиш суръати 2008 йилда 13,6% ни ташкил қилди, энг паст ўсиш суръати эса 2020 йилда 0,2% ни ташкил қилди, мазкур давр оралигида ҳизмат соҳасининг ҳажми 4,02 баробарга кўпайди (1-расм).

1-расм. ЯИМ ва иқтисодий фаолият турлари ўсиш суръатлари, фоиз¹

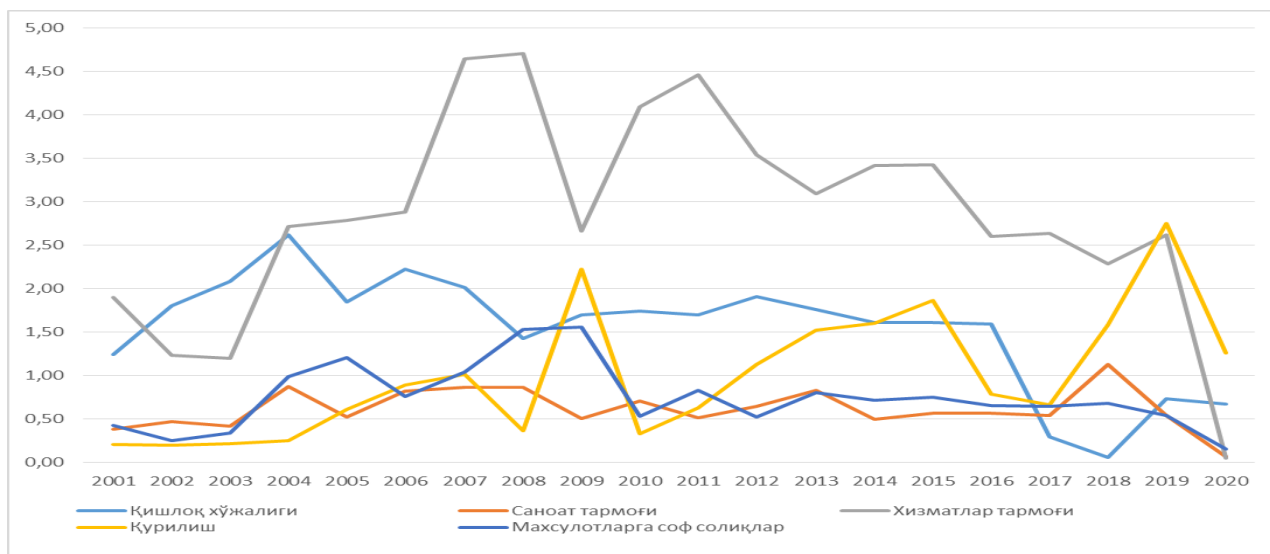
Юқоридаги таҳлил натижаларига кўра мамлакатда ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар ҳажми йилдан-йилга ошиб борганлигини ифодалайди. Бунда иқтисодий ўсишда тармоқлар ҳиссаси ва уларнинг таркибини ўзгариши муҳим вазифалардан бирини бажарган. Қишлоқ хўжалиги тармоғини иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси 2001-2006 йилларда ўртача 1,97 % ни ташкил қилиб мазкур даврдаги энг юқори иқтисодий ўсишга қўшган энг юқори қиймати 2006 йилга тўғри келиб 2,23 % ни ташкил қилди. Кейинги йилларда эса қишлоқ хўжалигини иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссасини пасайганини кузатиш мумкин, 2007-2012 йилларда мазкур тармоқнинг иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси ўртача 2,01 % ни ташкил қилиб энг паст иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси 2008 йилда кузатилиб 1,43 % ни ташкил қилган. Кейинги тўрт йилда қишлоқ хўжалигини иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси доимий пасайишига эга бўлиб 2016 йилда мазкур кўрсаткич 1,6 % ни ташкил қилди. Кейинги тўрт йилда иқтисодиётни либерализациялаш натижасида иқтисодиётнинг барча тармоқларини таркибини ўзгаришлар бўлганлиги сабабли 2019 йилда қишлоқ хўжалигининг иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси 0,73 % ни ташкил қилди (2-расм).

¹www.stat.uz Ўзбекистон Республикасининг Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

Саноат тармоғининг иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссасининг 2001-2020 йиллардаги ўзгариш динамикаси стационар ҳолатга эга бўлиб, мазкур даврда иқтисодий ўсишга қўшган ўртача ҳиссаси 0,62 % ни ташкил қилди, 2018 йилда мамлакатимизда саноатнинг жадал ривожлантириш натижасида саноат тармоғининг иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси 1,13 % ни ташкил қилди (2-расм).

Ҳизматлар соҳаси иқтисодиётни етакчи соҳаларидан бўлиб 2001-2020 йилларда мамлакатимиз иқтисодиётида иқтисодий ўсишни асосий қисмини таъминлаган асосий соҳалардан бири бўлиб ҳисобланади. 2001 йилда ҳизматлар соҳасини иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси 1,9 % ни ташкил қилган бўлса, кейинги икки йилда иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссасини 1,2 % гача тушган. 2004-2011 йиллар оралиғида ҳизматлар соҳасини иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси доимий ўсишга эга бўлиб 2011 йилда ҳизматлар соҳасини иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси 4,46 % га етган. Кейинги саккиз йилда ҳизматлар соҳасини иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси пасайиш тенденциясига эга бўлиб, 2019 йилда ҳизматлар соҳасини иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси 2,62 % ни ташкил қилди (2-расм).

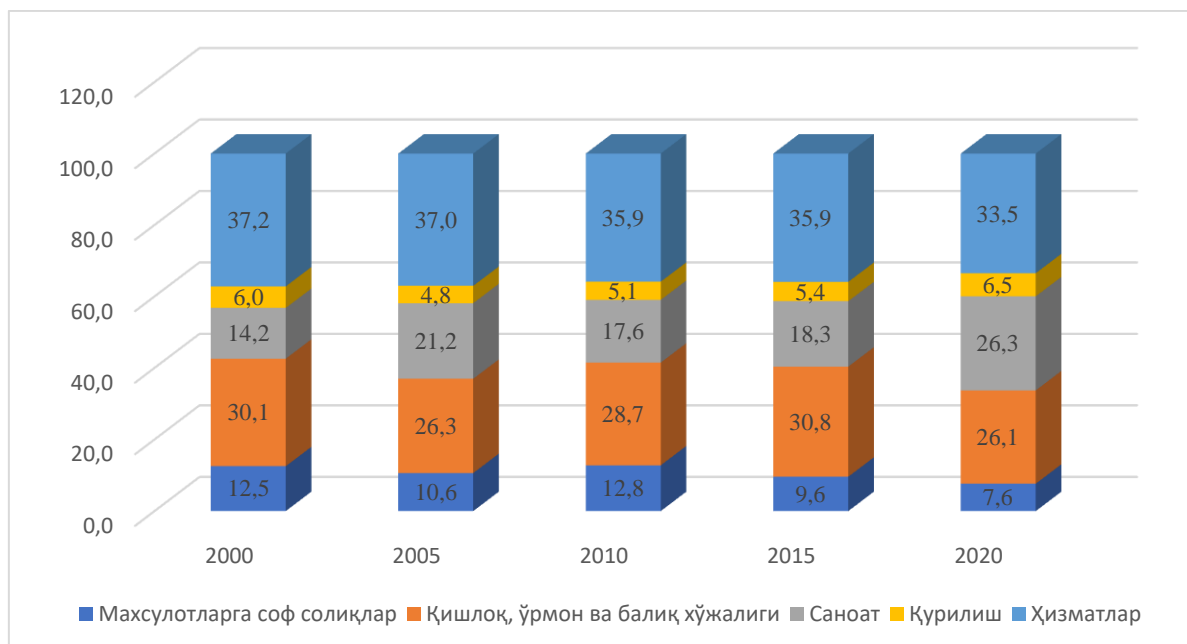
Қурилиш соҳасини 2001-2020 йиллар оралиғида иқтисодий ўсишга қўшган ўртача ҳиссаси 1,01 % ни ташкил қилган, мазкур кўрсаткичнинг энг паст қиймати 0,2 % ни ташкил қилиб 2001-2002 йилларда кузатилган, энг юқори қиймати эса 2019 йилда кузатилиб 2,75 % ни ташкил қилган. Мазкур соҳани сўнги уч йилда иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссасини кўтарилишини кузатиш мумкин, бунга сабаб мамлакатимизда иқтисодиётни фаоллаштириш мақсадида қурилиш ишларни кўпайганлиги билан изоҳлаш мумкин. Соф солиқлар 2001-2020 йилларда иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссасини динамикаси стационар ҳолатга эга бўлиб мазкур давр оралиғида соф солиқларни иқтисодий ўсишга қўшган ўртача ҳиссаси 0,75 % ни ташкил қилган (2.1.2-расм).

2-расм. Иқтисодиёт фаолият турлари бўйича иқтисодий ўсишга қўшган хиссалари, фоиз²

Иқтисодиётдаги катта улушга эга тармоқ хизмат кўрсатиш соҳаси ҳисобланади, хизматлар соҳасининг улуши 2000 йилда 37,2 % ни ташкил қилиб, 2020 йилда хизматлар соҳасини ЯИМдаги улуши 33,6 % ташкил қилган. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги тармоғининг улуши 2000 йилда 30,1 % ни ташкил қилиб, 2010 йилда 17,6 % ни ташкил қилди, 2015 йилдан бошлаб мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг янги босқичига ўтила бошланди, қишлоқ хўжалиги тармоқлари таркибига кўра диверсификациялашув даражаси оширилиб унинг қишлоқ хўжалигида интенсив боғларнинг ташкил этилиши, балиқчилик, қуёнчилик, паррандачилик соҳаларини ривожлантирилиши натижасида 2020 йилда мазкур қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётдаги улуши 26,1 % ни ташкил қилди. 2000-2020 йилларда қишлоқ хўжалиги тармоғи ва хизматлар соҳасини иқтисодиётдаги улушини камайишига сабаби бунга сўнги йилларда саноат тармоғини ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар натижасида 2020 йилда саноатнинг ЯИМдаги улуши 2000 йилга нисбатан 1,85 баробарга ошиб 26,4 % ни ташкил қилди. Қурилиш соҳасининг улуши кузатув даврида сезиларли даражада ўзгармаган 2000-2020 йиллар оралиғидаги қурилиш соҳасининг улуши ўртача 5,6 % атрофида бўлган. Соф солиқларнинг ЯИМдаги улуши 2020 йилда 2000 йилга нисбатан 4,9 % га камайиб иқтисодиётдаги улуши 7,6 % ни ташкил қилди (3-расм).

² www.stat.uz Ўзбекистон Республикасининг Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

3-расм. Иқтисодиёт фаолият турлари бўйича ЯИМдаги таркиби, фоиз³

2000-2020 йилларда экспорт ҳажмида жиддий динамик ўзгаришлар кузатилган бўлиб, 1,7 баробарлик ўсиш кузатилган. Энг юқори кўрсаткич 2019 йилда (27,3 млрд), энг паст кўрсаткич эса 2000 йилда (10,3 млрд) қайд этилган. Шунга мувофиқ энг юқори импорт кўрсаткичи 2018 йилда (27,1 млрд), энг паст импорт кўрсаткичи эса 2000 йилда (7,8 миллиард) қайд этилган. Келтирилган иқтисодиётда эришилган натижалар асосан асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг ҳажмини ошиши ва иқтисодиётдаги бандлар сонини ошиши натижасида эришилди. Хусусан асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг 2000-2020 йиллар оралиғида ўртача ўсиш суръати 12 % ни ташкил қилиб 2020 йилда асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг ҳажми 9,5 баробарга ошиб иқтисодиётдаги улуши 40,5 % ни ташкил қилди. Иқтисодий бандларнинг 2000-2020 йиллар оралиғидаги ўртача ўсиш суръати 2,2 % ни ташкил қилиб 2020 йилда иқтисодий бандлар сони 2000 йилга нисбатан 1,2 баробарга ошиб 2020 йилда иқтисодий бандлар сони 9,4 млн. кишини ташкил қилди.

³www.stat.uz Ўзбекистон Республикасининг Давлат статистика қўмитасининг расмий маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари.

ХУЛОСА

Мазкур бобдаги таҳлил ва натижаларга кўра миллий иқтисодиётда макроиқтисодий кўрсаткичларнинг таркиби бўйича таҳлилидан маълум бўлидики ЯИМни 21 йил оралиғида доимий ўсиш суръатларига эга бўлиб кузатув даврини охирларида саноат тармоғида ишлаб чиқариш ҳажмини сезиларли даражада ошганлигини кузатиш мумки. Бундан ташқари, асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг ҳажми кузатув даврида 9,2 баробарга ошиб охирги уч йилда (2020 йилни ҳисобга олмаганда) юқори ўсиш суръатларига эга бўлган. Шу билан бирга, 2016-2019 йилларда қурилиш соҳаси ҳам иқтисодиётда ишлаб чиқариш ҳажмини ошиб 2019 йилда иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси 1,59 % ни ташкил қилди.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси”, 29 декабр 2020 йил
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. // “Халқ сўзи” 2017 йил 8 февралдаги 28 (6722)-сон.
3. Solow R. M. (1970) Growth theory: an exposition. Oxford: Oxford University Press, 109 p.
4. Леонтев В. Экономические эссе . Теория исследования, факты и политика «Политиздат» – 1990г. 415с.
5. Сакс Д.Д., Ларрен Ф.Б. (1996) “Макроэкономика. Глобальный подход” – с. 39-58.
6. Domar E. (1946) Capital Expansion, Rate of Growth and Employment // Econometrica. -April Volume 2.
7. Шодиев Т.Ш. ва бошқалар “Эконометрика” Тошкент-2007й. ТДИУ 178бет.
8. Чепел С.В. Системный анализ и моделирования перспектив устойчивого развития национальной экономики Узбекистана/монография/Ташкент:IFMR, 2014. – 316с.
9. Махмудов Н.М., Хомидов С.О., Джалилов А.А.. Иқтисодий ўсиш моделлари. Ўқув қўлланма. ТДИУ-2015 248б.

10. Абдуллаев А. М., Ирматов М. М., Хайдаров М. Т., Ашурова Д. С. Прогнозирование экономического и социального развития. Учебное пособие. – Т.: ТГЭУ, 2006. – С. 10-15.
11. Ғойибназаров Б.К. Ўзбекистонда уй хўжаликлари даромадлари ва харажатларини статистик таҳлили // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялари илмий электрон журнали. № май-июнь, 2018 й.
12. Хомидов С.О. Саноатнинг ривожланиш тенденциясини моделлаштириш (Ўзбекистон Республикаси мисолида).: Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореф. – Т. ТДИУ, 2018.